

BYDLENÍ A ŽIVOTNÍ PROSTOR VE MĚSTECH – SOCIOGEOGRAFICKÝ VÝZKUM KATEDRY GEOGRAFIE PŘI UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

Miloš Fňukal, Zdeněk Szczyrba

1. ÚVOD

Vysoká míra provázanosti bydlení především s městským prostředím vedla již v roce 2000 k rozšíření vědecko-výzkumných aktivit koordinovaných Evropskou sítí pro výzkum bydlení (European Network for Housing Research – ENHR) o urbánní problematiku a s ní spojené otázky. Nová orientace šetření vede od výzkumu technické stránky bydlení, její politiky a praxe k novým tématům prohlubujícím poznatky o bydlení jako technické entity, k výzkumům demografickým, sociálním, kulturním atd. (Srb, 2003). V poslední době je tak ve výzkumu bydlení akcentován vedle funkční stránky věci i široce chápaný – a v prostoru značně diferencovaný – společenský rozměr, umožňující blíže poznat variety bydlení.

Geografie je jako vědní disciplína prioritně orientována na prostor a na prvky a jevy, které se v něm vyskytují. Pracuje s poměrně širokým aparátem výzkumných technik, které umožňují rozpoznání prostorové dimenze a orientace nejrůznějších sociologických nebo ekonomických jevů. Nejinak je tomu v případě bydlení, kde prostorové aspekty prostředí patří k základním strukturním a diferenciacním znakům každé společnosti, a to na jejich různých organizačních úrovních (lokální, regionální a jiné systémy organizace).

Výzkumů bydlení, ve kterých se geografie může velmi úspěšně uplatnit, v poslední době přibývá. Výhodou je její interdisciplinární charakter a také fakt, že může nabídnout zadavatelům výzkumů fundovanou ale zároveň srozumitelnou a přehlednou představu o zkoumaném jevu. Zjednodušeně lze říci, že „čísla“ umístěná do prostoru získávají na vypovídací hodnotě dvojnásobem: jsou srozumitelnější širokému okruhu uživatelů a umožňují postižení jinak nezjistitelných prostorových vazeb. Za velmi podnětnou lze ve vztahu k otázkám bydlení považovat práci Schmeidlera a kol. (2001), která vysvětluje sociologizující se životní prostor lidí bydlících ve městech. Práce poukazuje nejen na teoretický základ koncepcí, kterými byly v čase ovlivněny architektura a urbanismus, ale upozorňuje také na možnosti aplikovat sociologický výzkum v praxi.

V praktické rovině se stále častěji setkáváme s aplikacemi sociologických a geografických (socio geografických) výzkumů do území. Výpovědi respondentů v reprezentativním souboru mohou mít (často ale nemají) nezanedbatelný vliv na další rozhodování, mj. i v „kauzách“, ve kterých je bydlení klíčovým jmenovatelem. Stačí si připomenout rozsáhlý výzkum, kterým v 90. letech 20. století zjišťoval Útvar hlavního architekta města Brna názory občanů města bydlících v bezprostřední blízkosti chystaného projektu Jižní centrum Brno. Jiným příkladem mohou být města Olomouc (Marušková a kol., 2003), Tábor a Sezimovo Ústí (Vaní-

ček a Buzu, 2003), nebo opětovně Brno, kde Steinführerová (2003) zevšeobecňuje výsledky svých sociologických výzkumů a obšírně se zabývá zajímavým tématem pozitivního a negativního obrazu městského prostoru („image“ městských částí).

2. SOCIOGEOGRAFICKÝ VÝZKUM KATEDRY GEOGRAFIE PĚF UP

Každým rokem konají studenti 2. ročníku studijních kombinací s geografii na Katedře geografie PĚF UP v Olomouci terénní cvičení ze socioekonomické geografie. V jeho rámci se zaměřují na předem definovaný problém, který nejčastěji řeší formou dotazníkového šetření. Z metodického hlediska je cvičení koncipováno jako komplexní, tj. nezaměřuje se nejen na sběr dat, ale i na jejich zpracování a finální prezentaci.

Terénní cvičení v roce 2004 neslo pracovní označení „Město a občan – Olomoucký kraj 2004“ a bylo zaměřeno na dva tématické projekty: Komunikující město (1) a Bydlení a životní prostor (2). Zatímco první výzkumný projekt (projekt 1) byl inspirován stejnojmenným projektem Mezinárodního institutu marketingu, komunikace a podnikání (IIMCE Brno) ve spolupráci s občanským sdružením Radnice EU, nadací Open Society Fund Praha a Transparency International ČR (blíže viz www.komunikujici-mesto.cz), druhý tématický projekt (projekt 2) byl motivován snahou identifikovat podmínky bydlení ve vybraných městech Olomouckého kraje (Olomouc, Přerov, Prostějov a Šumperk). Výzkum, kterého se počátkem května 2004 zúčastnilo zhruba 100 studentů–tazatelů, byl koncipován jako reprezentativní, tj. byly dodrženy nejen základní sociodemografické znaky populace, ale byly zohledněny rovněž typické rysy urbánní struktury v modelových městech (podle charakteru zástavby bylo v každém městě vybráno několik lokalit, kde probíhalo vlastní dotazování respondentů). Finální soubor respondentů čítal bezmála 5 tisíc osob (zhruba 1 % populace), na každý výzkumný projekt připadala přibližně polovina dotazovaných.

Dotazníky k projektům 1 a 2 byly sestaveny tak, aby pokryly široké spektrum otázek spojených s bydlením ve vybraných městech Olomouckého kraje. Projekt 1 se tematicky zaměřil na širší otázky života ve městech a vztah občan – samospráva (mimo jiné i participace města na bytové politice včetně její reflexe občany), projekt 2 byl tematicky orientován výhradně do oblasti bydlení. Ačkoliv šlo o dva samostatné výzkumné projekty, je míra informační kompatibility (vzhledem k dodržení základního požadavku reprezentativnosti šetření) velmi vysoká. V praktické rovině lze tak z obou dotazníků čerpat informace pro další varianty úkolů, vycházející mimo jiné ze společenské objednávky.

2.1. Bydlení a životní prostor – obsah a struktura dotazníku (projekt 2)

Jak již bylo uvedeno, výzkum, který se zabýval otázkami bydlení ve vybraných středomoravských městech, měl charakter kvantitativního výzkumu s cílem reprezentativně pokrýt výběrové městské populace. Základní technikou zjišťování údajů byl dotazník, pomocí něhož byly respondentům kladeny otázky metodou face-to-

face (oslovení respondentů tazatelem v běžném městském provozu a zaznamenávání odpovědí).

Dotazník, který obsahoval celkem 23 různě podrobných otázek, byl strukturován celkem do čtyř bloků. Bloky 1–3 byly tematicky zaměřeny na problematiku bydlení, blok 4 (otázky 17–23) se orientoval na základní sociodemografické znaky, jejichž znalost je nezbytná při pozdějším vyhodnocování dotazníků.

Tematický blok 1: otázky 1 – 6;

- identifikace respondenta s místem (městem) současného bydliště: údaj o délce pobytu ve městě (v městské části), popř. kde respondent bydlel předtím, důvody přestěhování do současného bydliště, hodnocení kvality místa (města) bydliště formou doporučení „adresy“ dobrému příteli k přestěhování ...

Tematický blok 2: otázky 7 – 11;

- základní údaje o bytě, v němž bydlí rodina respondenta (typ zástavby, velikost bytu, vlastnictví), spokojenost s bydlením v širším kontextu aspektů obytného prostředí: současný stav i možné výhledové formy bydlení ve městě (vícedimenzionální škálování)

Tematický blok 3: otázky 12 – 16;

- spjatost s místem bydliště: znalost důvodů, pro které respondent uvažuje (neuvažuje) o stěhování do jiného místa (města) bydliště, určení atraktivních a neatraktivních lokalit pro bydlení na území města (image městského prostoru).

3. ILUSTRACE NĚKTERÝCH VÝSLEDKŮ ŠETŘENÍ

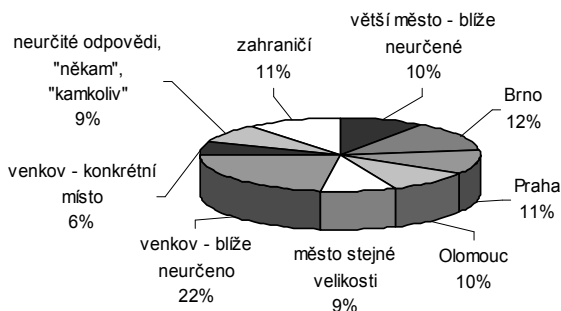
Na příkladu Přerova, Prostějova a Šumperka budou nyní představeny některé výsledky empirického šetření, které ilustrují bydlení v těchto městech. Výběr výzkumných otázek a jejich prezentace je jen zlomkem toho, co nakonec vyplynulo z výzkumu, přesto se vybraná průřezová témata jeví jako vhodná ukázka širšího uplatnění sociogeografického výzkumu v praxi. Město Olomouc zde není prezentováno, a to s ohledem na četná specifika, kterými se krajské město odlišuje od ostatních měst v regionu.

Uvažujete o odstěhování z města? Pakliže ano, jaký k tomu máte důvod?

V této široce definované otázce se nakonec ukázalo, že rozhodující většina občanů zkoumaných měst neuvažuje o stěhování (více než 60 % respondentů), zatímco například v Olomouci nebyly názory občanů na možnost stěhování již tak vyhraněné (51 %; Polednová, 2004). Jestliže v Přerově, Prostějově či Šumperku uvažuje zhruba čtvrtina občanů někdy v budoucnu o stěhování z města, v Olomouci to již byla více než třetina (35 %). Zde se (podobně i jinde) ukázala názorová rozdílnost v odpovědích obyvatel „centra“ a „zbytku“ regionu.

Z odpovědí respondentů, kteří se vyjádřili pro možnost stěhování s města svého bydliště, dále vyplynulo, že není zcela zřetelný směr, což také dokumentuje obr. 1. Za zmínku ale stojí přibližně 30% segment těchto respondentů uvažujících o přestěhování na venkov. Více než 40% o stěhování uvažujících obyvatel by naopak preferovalo velká česká a moravská města včetně Olomouce. Zajímavé je, že pouze desatina respondentů nespojuje vidinu přestěhování s radikálnější změnou velikostní kategorie obce.

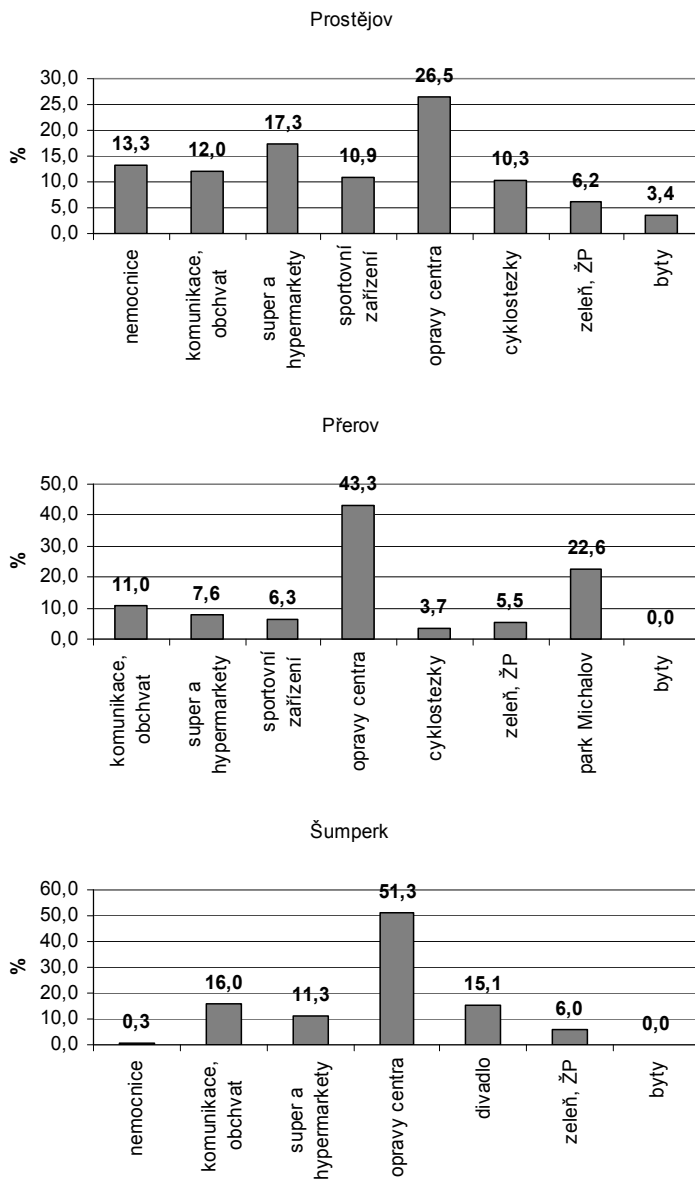
Ptáme-li se na důvody stěhování, pak u většiny rozhodují otázky spojené se zaměstnáním, podnikáním nebo studiem (51,7%). Zhruba pětina respondentů uvažujících přestěhovat se někdy ze svého města, pak shledává jako hlavní důvod změny bydliště otázku životního prostředí (19,9%), téměř všichni z nich vidí řešení v přestěhování na venkov. Naproti tomu bytové podmínky (kvalita nebo cena bytu) nepatřily zrovna mezi frekventované odpovědi u této kategorie respondentů (7,3%). Protože podíl obyvatel nespokojených se stávajícími bytovými podmínkami je znatelně vyšší, převládá pravděpodobně snaha řešit je jiným způsobem – úpravami bytu nebo přestěhováním do příhodnějšího místa v rámci intravilánu města.

Obrázek 1: Uvažované směry vystěhování z města (Šumperk, Prostějov, Přerov, 2004)

Jak hodnotíte práci „radnice“ v otázce rozvojových projektů na území vašeho města po roce 1989 (největší investice, které považujete za městu prospěšné)?

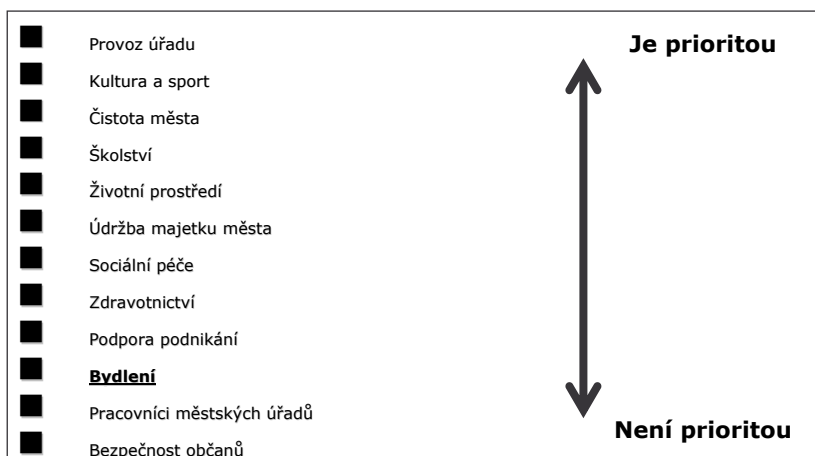
Takto položená otázka respondentům měla zjistit jejich povědomí o investičních aktivitách na území zkoumaných měst, a to včetně bydlení, které patří v posledních letech k velmi diskutovaným oblastem komunální politiky; mimo jiné proto, že obce a města mají možnost využívat některý z nástrojů státní bytové politiky v kombinaci s vlastními. Kromě toho, že jde o citlivou otázku, dotýkající se každodenního života

Obrázek 2: Význam prospěšných investic města podle názorů jejich obyvatel (2004)

občanů, je bydlení a bytová výstavba rovněž dostatečně vizuální záležitostí, jejíž percepce se dá s velkou pravděpodobností u lidí předpokládat. Tato pracovní hypotéza se však ve výsledcích dotazníkového šetření nepotvrdila, čehož dokladem je obr. 2. Pouze v Prostějově byla mezi respondenty zaznamenána „nízká“ hladina percepce, kterou vyjádřilo jen 3,4 % respondentů. Namísto toho je nejvíce vnímaným investičním přínosem pro města samotná rekonstrukce jejich center. Následují pak konkrétní, pro města typické projekty, např. nemocnice v Prostějově (13,3 %), divadlo v Šumperku (15,1 %) nebo park Michalov v Přerově (22,6 %). Z ostatních veřejnosti prospěšných investic ve městech uváděli respondenti projekty z oblasti dopravní infrastruktury a obchodní sítě.

O tom, že investiční projekty v oblasti bydlení nebyly občany zkoumaných měst „patřičně“ rozlišeny, svědčí také obr. 3. Seřazeno podle důležitosti, kloní se občané spíše k názoru, že bydlení nepatří zrovna mezi priority zdejší komunální politiky. Namísto toho vidí jiné důležitější oblasti práce městských orgánů a institucí. Vůbec největší prioritou práce města je podle vyjádření respondentů samotný chod městského úřadu, zatímco bydlení (ale i jiné důležité oblasti života) se „radnice“ dostatečně ve své práci nevěnují.

Obrázek 3: Priority práce městských úřadů v Prostějově, Přerově a Šumperku podle názoru jejich obyvatel (2004)

4. ZÁVĚR

Příspěvek se zabývá uplatněním dotazníku, jakožto jedné z důležitých sociologických výzkumných technik, v praxi. Dává představu o možnostech, které nabízí dotazník, pracuje-li se s ním podle pravidel sociologických výzkumů. Ukazuje se, že

dotazníková šetření bývají častým nástrojem pro sledování „nálad“ ve společnosti. Často se rovněž uplatňují jako podpůrný nástroj rozhodovacích procesů nejen na komunální úrovni. Z pohledu tématického zaměření konference se použití dotazníku jeví jako možný a velmi užitečný nástroj v koncipování bytové politiky města a s tím souvisejících otázek. Jeho využití je o to širší, že nabízí zadavatelům výzkumných projektů zpětnou vazbu, s možnou prolongací při dodržení standardních podmínek a zásad pro provádění dotazníkových šetření (viz výše). V této souvislosti se ukazuje jako využitelná spolupráce Katedry geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého s veřejným i komerčním sektorem.

LITERATURA:

- MARUŠKOVÁ, M., ŽERAVA, S., MIČOLA, P. (2003): *Regenerace panelového sídliště „Úzké díly“ („Mačkalov“) v Olomouci – Neředíně*. Urbanismus a územní rozvoj, roč. 6, č. 2, Ústav územního rozvoje, Brno, s. 12-17.
- POLEDNOVÁ, L. (2004): *Bydlení jako výraz sociálně ekonomické diferenciaci na území velkého města (na příkladu Olomouce)*. [Diplomová práce]. Katedra geografie Přírodovědecké fakulty UP, Olomouc, 78 s.
- SCHMEIDLER, K. a kol. (2001): *Sociologie v architektonické a urbanistické tvorbě*. Ing. Zdeněk Novotný, Brno, 292 s.
- SRB, V. (2003): *Výzkum bydlení a měst 2003 a 2004 v mezinárodním kontextu*. Zpráva o činnosti za rok 2003, Česká společnost pro rozvoj bydlení, Praha, s. 141-144.
- SMOLOVÁ, I. (2002): *Přírodní potenciál území a jeho využití při zachování trvalé udržitelnosti (na příkladu marginálního území)*. In.: Proměny krajiny a udržitelný rozvoj. Sborník XX. jubilejního sjezdu ČGS. UJEP, Ústí nad Labem, s.124-135.
- STEINFÜHREROVÁ, A. (2003): *Sociálně prostorové struktury mezi setrvalostí a změnou. Historický a současný pohled na Brno*. Sociologický časopis, roč. 39, č. 2, Sociologický ústav AV ČR, Praha, s. 169-192.
- VANÍČEK, J., BUZU, D. (2003): *Jak ovlivňuje charakter zástavby spokojenost lidí s bydlením*. Urbanismus a územní rozvoj, roč. 6, č. 1, Ústav územního rozvoje, Brno, s. 36-40.

Autoři:

RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D., Univerzita Palackého, Katedra geografie, tř. Svobody 26, 771 46 Olomouc, e-mail: fňukal@prfnw.upol.cz

RNDr. Zdeněk Szczyrba, Ph.D., Univerzita Palackého, Katedra geografie, tř. Svobody 26, 771 46 Olomouc, e-mail: szczyrba@prfnw.upol.cz
